

JEGYZETEK

¹ Channing, E. V.: *Válogatott művei*. VI. kötet. *A tökéletes élet*. Kolozsvár, 1881. 128. l.

² Uo. 48. l.

³ Az Ószövetség Jahvet „atyának“ nevezi: 5Móz 32, 6; Ézs 63, 16; 64, 7; Jer 31, 9; Mal 1, 6; 2, 10; 2Sám 7, 14; 1Krn 28, 6; Zsolt 89, 27; 2, 7; 68, 6.

⁴ Az „Atya“ szó az Újszövetségben 245-ször fordul elő (Drummond, J.: *Via, veritas, vita: Lectures on „Christianity in its most Simple and Intelligible Form“*. London, 1894. 175. l.). Az arám „abba“ — atya szó háromszor fordul elő az Újszövetségben: Mk 14, 36; Róm 8, 15; Gal 4, 6.

⁵ Flusser, D., a jeruzsálemi héber egyetem professzora: *Jesus c. munkájában kimutatja, hogy Jézus tökéletesen ismerte mind a szentírást, mind a hagyományokat* (18. l.); Vermes, G.: *Jesus the Jew c. művében úgy beszél Jézusról, mint galileai tanítóról, akit hívei mint profétát tiszteltek*. Az „Isten fia“ elnevezéssel Jézus bensőséges vallásos kapcsolatát fejezte ki a mennyei Atyával (224—225. l.).

⁶ Aulén, G.: *Jesus in Contemporary Historical Research*. London, 1976. 167. l.

⁷ Gannett, E. S.: *Emerson*. 11.

⁸ Vö. az UNESCO-nak az emberi jogokról szóló nyilatkozata első mondatával: „Mindenki egyenlőnek születik“.

⁹ Moffat, J.: *Theology of the Gospels*. 104. l.

¹⁰ Channing, E. V.: i.m. 111. l.

¹¹ Uo. 108. l.

¹² Pál apostol is elismeri Fébét, Priscillát és Akvillát, mint munkatársait (Róm 16, 1—3).

¹³ Mózes öt könyve és a Haftárak. V. *Deuteronomium*. Bp., 1942. 318—319. l. Lásd még: Montefiore, C. G.: *The Synoptic Gospels*. London, 1909. I. v. 234—242; II. vol. 507—510; Blau, L.: *A zsidó házasságfelbontás és a zsidó válólevelé története*. I—II. Bp., 1911—1912.

¹⁴ Pál apostol leveleiben a „bűn“, nem számítva a szó ismétléseit ugyanazon versben, 38-szor fordul elő (Vö. Hall, A.: *The Beliefs of a Unitarian*. 2nd edition. London, 1947. 89. l.).

¹⁵ *Theology of the New Testament*. London. 1959. vol. I. 24. l.

¹⁶ A Jézusnak tulajdonított kijelentést, mely a determinizmus határáig megy, nem vehetjük abszolút értelemben, mivel ő a lélek megváltoztatását, a megértést mindig lehetségesnek és az egyéntől függőnek tartotta.

Dr. PITTERS, HERMANN

LUTHER MÁRTON — A KERESZTÉNY SZABADSÁG HIRDETŐJE

Gondolatok a reformátor születésének 500. évfordulóján*

1983. november 11-én 500 esztendeje annak, hogy Luther Márton egy kis thüringiai városban, Eislebenben napvilágot látott, szegény, de törekvő szülők gyermekeként. Iskoláit Mansfeld, Magdeburg és Eisenach

* A szerző, a Protestáns Teológiai Intézet nagyszombati ágazatának evangélikus professzora, *Martin Luther — ein Kündler christlicher Freiheit. Gedanken zum 500. Geburtstag des Reformators* c. dolgozatát dr. Kovács Lajos fordította magyar nyelvre.

városokban végezte, majd a híres erfurti egyetem hallgatója lett. Rövid idő alatt megszerezte a magiszteri fokozatot és apja kívánságára a jogi fakultásra iratkozott. Nem sokkal tanulmányai megkezdése után életében olyan döntés történt, amely gyökeresen megváltoztatta annak irányát. Egy nagy vihar rendkívüli élményének hatása alatt fogadalmat tett, mely által a kolostori életre kötelezte el magát. Az akkori időkben nem volt semmi rendkívüli ebben. Isten ragadta meg ezt az ifjút, hogy előkészítse az ő szolgálatára. Az Ágoston-rend erfurti kolostorában nagy küzdelmek és vívódások mentek végbe Luther lelkében, amelyek teljes kétségbeesésbe sodorták. Az erőteljes szellemi munka, a teológia tanulmányozása, pappá szentelése, a rend megbízásából tett római útja, teológiai doktorrá avatása, a wittenbergi egyetem egyik bibliai tanszékének elfoglalása — mindez bensőleg nem tudta megnyugtani. Isten dolgozott tovább őbenne, míg végül a Római levélről tartott előadásai eredményeképpen lelkében döntés született: egy addig ismeretlen felszabadulást tapasztalt. Éveken át emésztette és nyugtalanságban tartotta ez a kérdés: miképpen állhatok meg a kegyelmes Isten színe előtt? A kérdésre most ezt a feleletet adta: a bűnbánat és az egyéni cselekedetek nem elegendők, egyedül az Isten előtti igazságosság megszerzése számít. Isten maga jön közel hozzánk az ő ajándékozó, kegyelmes könyörületességével és üdvözít, ha teljes mértékben bízunk benne. Ettől kezdve Luther az evangéliumi szabadság hírnöke lett. Ez a benső szabadulás megváltoztatta életét, és nem sok idő múlva sok más ember életét is, akik ezt az üzenetet meghallották. A nyugati egyház egy hatalmas hitújítási mozgalommá vált. A reformáció népeket és országokat hódított meg. Ma a kereszténység jó negyedrésze protestáns, annak a szellemnek az eredményeképpen, amit Luther annak idején mint benső szabadulást megélt, és ami lelkéből, mint Istentől kapott megbízás, egy életen át, sok küzdelmen keresztül áradt, 1546. február 18-án bekövetkezett haláláig.

Ebben az esztendőben Luther 500-ik születésnapját ünnepeelve, felvetődik a kérdés: melyik Luthert ünnepeljük 1983-ban? Mert minden nemzedéknek megvolt a maga Luther-képe; saját gondolatainkat szívesen beleállítjuk ebbe a képbe, és csupán azt fogadjuk el Lutherből, ami egyéni nézeteinkkel egyezik. Lutherből és életművéből kell kiindulnunk, ha a reformátor és teológiája képét ma meg akarjuk rajzolni, úgy, hogy korszakalkotó személyiségét a maga valóságában megragadhassuk.

Luther egy alkalommal (az 51. zsoltárról tartott előadásában) a teológia központi kérdéseként a bűnös és elveszett embert, és az üdvözítő Istent jelölte meg. A bűnös ember megmentése Krisztus áldozata által történt. Ezért minden teológiának az üdvtörténet e központi tételéből kell kiindulnia, és a kereszt teológiájának kell lennie. Az ő követésében és a legmélyebb hitbeli bizonyosságban tapasztalhatjuk meg Isten megváltó hatalmát.

*

* *

Luther ítéletét önmagáról és munkájáról, ha meg akarjuk ismerni, csodálkozással állapíthatjuk meg, hogy ő a „De servo arbitrio“ (A szolga akaratról) című írását tartotta legfontosabb teológiai munkájának. Tudjuk, hogy a reformátor számtalan más művet is alkotott. Munkáinak weimari kiadása lexikon-formátumban több mint 100 kötetet, egy elkép-

zelhetetlenül nagy írásos életművet tartalmaz. Fontos bibliamagyarázati könyveket írt. Úgy érezte, hogy mint wittenbergi professzornak és a Szentírás doktorának legfőbb hivatása a Biblia helyes értelmezése. A Biblia lefordítása és magyarázata által egy új teológiai nyelv alapját vetette meg. Teológiájának tulajdonképpeni nervus rerum-át Rotterdami Erasmus, a nagy humanista támadta meg rendkívüli élességgel a „De libero arbitrio diatribe“ (A szabadakaratról) c. munkájában. Luther sokat köszönhet a humanistáknak és elsősorban Erasmusnak. A humanizmus nagy érdeme, hogy törekvéssel: „Ad fontes!“ (Vissza a forrásokhoz), az ókor nagy szellemi kincseit felszínre hozta; mindenekelőtt véghezvitte a Biblia héber és görög ősnyelvű kiadását, valamint az egyházatyák írásainak közzétételét. Az Augusztinus- reneszánsz, amely Wittenbergben éppen Luther tevékenységével indult el, az egyházatyák szövegeinek újrakiadása nélkül nem történhetett volna meg. Azonban Luther teológiai felfogása messze túlnőtt a humanizmuson és annak eszméin. A humanistákkal egyetértően támadta ugyan a középkori egyházat, de a humanistákkal teljes ellentétben az ő érdeklődésének középpontjában az üdvözülés kérdése állott.

Luther „A keresztény ember szabadságáról“ írt munkájában, mely 1520-ban jelent meg, megigazulási élménye alapján a reformatori erkölcsstan új alapjait fektette le. Luther ebben a dialektikailag legtekinélyesebb könyvében megállapítja: „A keresztény ember szabad minden dolog felett és semminek sincs alávetve“. Ez a szabadság a hitben tapasztalható meg. Akit Isten a hitben az ő ajándékozó kegyelmével megragadott, az a szabadság fenséges, széles területét birtokolja. De a második kijelentése is éppen ennyire igaz: „A keresztény ember minden dologban szolgálatra kész szolga és mindenkinek alá van vetve“ a szeretet által. A felebarát szeretete tekintettel van a többi emberekre is és kész minden jónak szolgálatára.

A keresztény ember szabadságáról írt fejtegetéseit azonban sok tekintetben félreértették és helytelenül magyarázták. Már 1522-ben, amikor Wartburg várában tartózkodott, wittenbergi barátai, elsősorban Karlstadt, a teológiai fakultás tanára, külső egyházi reformokat kezdeményezett, amelyek, bár jószándékúak voltak, sok nyugtalanságot idéztek elő. Karlstadt a szabadságot radikális értelemben fogta fel, de megfeledkezett a szeretetről, a gyengékről való gondoskodásról. A szabadság nevében számos hibát követett el a hívek lelki gondozása tekintetében is. A földművesek is, akik nagy társadalmi elnyomásban éltek, a keresztény ember szabadságáról mondottakat saját érdekeiknek megfelelően értelmezték és forradalmi programmá változtatták, de az ahhoz kapcsolódó szenvedő készséget elfelejtették.

Milyen mértékben szabad az ember? Ezen a ponton hangzott Luther felé Erasmus bírálata, aki a szabadakaratról írott könyvében (1524) kifejtette, hogy az ember, éppen Isten előtti voltában, tehát ott, ahol az ő örök üdvösségéről van szó, rendelkezik saját akarati döntésével, a jó cselekvésének az erejével. Szerinte itt a szabadságról szóló szavak legteljesebb félreértéséről van szó. Luther 1525-ben Erasmus támadására részletesen válaszolt. Válaszképpen felállítja az ő szilárd bizonyosságait (Assertationes), amelyeket a Biblia könyveiből merít. Eszerint az örök üdvösség dolgában az ember teljes mértékben Isten kegyelmére van utalva, itt tehát az akarat szolgává válik. Isten az üdvösség terén egyedül tevékenykedik. Isten mindenható tevékenysége és az ember erőt-

lensége fel nem fogható. Isten az ő működésében felfoghatatlan, ő a „Deus absconditus“, az elrejtőző Isten, de magát Krisztusban teljes mértékben kinyilatkoztatta. Krisztus ok nélkül halt volna meg, ha az ember maga képes volna a döntésre, vagy bármit is megtenni saját ügyéért.

Ezek a páli és augusztinuszi szellemben felfogott gondolatok Luther saját, mély, szenvedésteljes tapasztalataiból erednek, éveken át tartó, emésztő keresések és vívódások eredményeiként. Csak az képes ezt felfogni, aki a megkísértést legteljesebb mértékben megtapasztalta, aki az egyéni cselekvés teljes kilátástalanságát fájdalmasan átélte. Luther később sok mindent kevésbé radikális formában fogalmazott meg. Melanchton is élesen bírálta Luther kiegyezésre nem hajlandó egyoldalúságát, „A szolgává tett akarat“ c. írásában. Luther azonban az akarat szabadságával kapcsolatos megállapításaiból később sem vont vissza egy jöttányit sem. Az volt a kívánsága, hogy ezen a ponton találjon meghallgatásra; úgy vélte, hogy halála után az összes többi könyveit el lehet égetni, csak éppen ez az írása és kátéja maradjon meg.

Vajon Luther megvonta-e a keresztény ember szabadságát? Egyáltalán nem. Szerinte éppen a teljes mértékben Istenre utalt ember, aki Istentől függően levőnek tudja magát, képes szabadságát megtapasztalni. Ez a keresztény ember tudja, hogy ő maga nem képes megtenni azt, ami döntő, hogy Isten az, aki neki az üdvösséget adományozza. Ebben lesz szabad, Isten megszólítása és a felebaráthoz való szerető, önzetlen fordulása által. Itt az ember akarata nincs figyelmen kívül hagyva. Ellenkezőleg, a világi dolgok egész területén az ember teljes felelősséget hordoz. Az értelme sincs kikapcsolva, hanem fontos szerepet játszik. A tudomány a maga egészében, de a logika és a filozófia is megtartják nagy jelentőségüket. Ez vonatkozik a teológiára is. Luther nyíltan, a hagyományos szentháromságtannal kapcsolatban erőteljes bíráló kijelentéseket tett, és az olyan kifejezéseket mint „háromság“, „kalandos“nak minősítette, habár szerinte is, a három isteni személynél mindig az egész istenségről van szó. Nagy szabadsággal, bíráló módon nyilatkozott a bibliai kánont illetően is. Így pl. az Eszter könyvét, a Judás levelét és a János Jelenések könyvét a bibliai másodrendű értékű könyveknek minősítette. Luthernek a hagyományos egyházi tanítással és a bibliai kánonnal kapcsolatos bíráló megállapításait Heltai Gáspár magától a reformátortól hallhatta wittenbergi tanulása idején, és Dávid Ferenc hasonlóképpen mint wittenbergi egyetemi hallgató később a reformátor írásainak tanulmányozásakor megismerhette.

Az Isten előtt kicsivé és jelentéktelenné váló ember, aki tudja, hogy ő egyedül Isten kegyelméből üdvözülhet, élhet a Tőle ajándékképpen kapott szabadsággal és alakíthatja örömmel a rendelkezésére álló világot. Mindez Luthernél teljesen világossá válik. Nem marad passzív, hanem tudatosan és felelősséggel avatkozik bele a dolgok menetébe. Mindenekelőtt kialakít egy új evangéliumi egyházszemléletet; a Bibliát anyanyelven bocsátja a gyülekezetek rendelkezésére; új istentiszteleti rendet vezet be, ahol a gyülekezet áhítatát és hitben való megerősödését segítik az új evangélikus korál és a káték, amelyekben az evangélikus tanok világosan, érthetően jutnak kifejezésre. Ugyanakkor figyelmet fordít arra is, nehogy törvénné merevedjék újból mindaz, amit az evangéliumi szabadság lehellelte áraszt. Az evangélium szelleme ajándékozza ezeknek az új dolgoknak az igazi életet. De az egyházi kereten kívül is, a keresztény ember megtapasztalt benső szabadsága kivetítődik

a világba is és felépül valami új: megvalósul a betegek, öregek és gyengék iránti komoly és jól megszervezett gondoskodás; a gyermekek részére iskolák épülnek; az egész gazdasági életet új erkölcsi szemlélet hatja át; újrafogalmazódik a hivatás szerinti munka; a felebarát iránti szeretet mintegy istentiszteletté válik; a felsőbbség és állam iránti tisztelet, a békére való törekvés pozitív módon valósul meg. Mindez a keresztény ember számára a közösségi rendbe bekapcsolódó alkotó, felelősségteljes részvételben csúcsondik ki. Mindebben egy nagy szenvedély lüktet, melyet az evangélium áraszt, és amely az embert az Isten gyermekei áldott szabadságának széles területébe állítja be.

Így látjuk Luthert 1983-ban. Ő számunkra az evangéliumi szabadság hirdetője, amelyet egy rendíthetetlen istenbizonyosság táplál, és amelynek alapja az embernek Isten kegyelme általi üdvözülése és Krisztus keresztre.

Luther alapvető tételeit Erdélyben hamar megismerték. Írásait az erdélyi városokban már 1521-ben olvasták. Az evangélium vetése itt, Délkelet-Európában megfogant és reformátori egyházak alakultak. Luther 1544-ben Honterus Jánoshoz, a brassói humanistához és reformátorhoz levelet intézett, amely az ő egész reformátori tanítását tartalmazza. Ebben a levélben hálát ad Istennek, a világosság Atyjának, akitől egyedül származik minden tökéletes ajándék; megleléssel említi, hogy Erdélyben él és imádkozik egy egyház és ezt Isten támogatni fogja és megszenteli. Az egyház teljes mértékben Krisztus győzelméből él; ő a kereszten számunkra a megváltást megvalósította. Ez a szabadságról szóló tanítás, amely által Krisztus szabaddá tett. Természetesen az egyház mindig a keresztnél áll. A szenvedés hozzá tartozik, amiképpen a Megváltóhoz is hozzá tartozott; ez sok más mellett az igazi egyház egyik fontos ismertető jege. Az egyház, mint a szabadság mentője az ura kegyelméből él.

Csupán ebben a dialektikai összefüggésben találkozhatunk ma Lutherrel. Ő kicsi és jelentéktelen hírnöke Istennek, aki nagy bizonyossággal és feltétlen istenhittel áll előttünk, aki, ha tudná, hogy holnap összeomlik is a világ, mégis ma még elültetne kertjében egy almafát. Ez a keresztény ember által megtapasztalt szabadság. Nekünk is ma erre az evangéliumi szabadságtudatra van szükségünk, arra a készségre, hogy ebben az életben keresztek és nehézségeket benső, lelki kiegyensúlyozottsággal tudjunk elhordozni; arra az evangéliumi szabadságra, amelyből feltétlen bizalom és örvendező világszemlélet árad. Erre van nagy szüksége a sokféle módon megpróbált, nagy felelősséget hordozó és a saját hibái által előidézett veszedelmek által fenyegetett mai embernek. Természetesen a mi jelenünk kérdéseire a megfelelő válaszokat nekünk keresztényeknek kell megtalálnunk, akik az ökumenizmus időszakában élünk. Luther, mint a keresztény szabadság hírnöke, a megfelelő válasz megadásában, segítségünkre jöhet. Elvezethet minket a vele való új találkozáshoz és az ő tanításaihoz. Így emlékezünk születésének ötszázadik évfordulójára.

JÓNÁS, A PRÓFÉTA*

„Te csak prédikálj, Jónás . . .“

Születése után 100 évvel, Babits az ószövetségi Jónás alakjában megjelenő modern prófétaként él a köztudatban. Nem véletlenül. Nagy művei között a Jónás könyve a legnagyobb és legnépszerűbb alkotása. Nemcsak költészetének csúcsa, de egyben életének igazi számadása is, mert az ószövetségi történetben saját emberi és művészi útjának összefoglalását találta meg.

Az elbeszélő költemény cselekménye híven követi az ószövetségi történetet — Jónás menekülését a tengeren az Úr parancsa elől, bűnhődését a cethal gyomrában, majd prófétálását; eredeti szándéka ellenére, a romlott Ninivében, végül az Úr általi „kioktatását“ és megszegyenyítését a pusztában, — de ugyanakkor messze túlnő azon. Az elbeszélte történet, a szószerinti jelentésben, a példázat leckéjén túl, még két szimbolikus jelentést is hordoz. A bibliai Jónás történetében ugyanis Babits olyan tragikus hősré talál, kinek sorsával saját emberi és művészi alkotásának drámáját is kifejezhette. A sivatagba vonulás — mint a magányba húzódo magán-békesség — vágyának ütközése az igazságkeresés szenvedélyével, a küldetéstudat parancsával: ez magának Babitsnak a „belső élettörténete“** és lelkiismeretének etikai síkon megfogalmazott vívódása is. A valódi szerepével viaskodó próféta küzdelmének története így lesz Babits világszemléletének élettörténete is, s a harc eldőlte Jónás lelkében, mint a mű erkölcsi tanulsága: Babits erkölcsi problematikájának megoldása. De Babits nemcsak világszemléletének élettörténetét beszéli el áttételesen, allegorikus módon a Jónás könyvében, hanem egyben — egyéni drámáján felülemelkedve — az európai kultúra sorsáért aggódo humanista intő szózatává alakítja az ószövetségi történetet.

A mű alaphelyzetét az erkölcsi feladatvállalás elől rejtőzködő-megfúto próféta sorsa adja. A magányra és békességre vágyó Jónás, ki „rühellé a prófétaságot“, a szemlélődő realizmus híve s nem vágyik közéleti szerepre. Miért vonakodik Jónás a küldetés elfogadásától, Babits szavaival: „a rendeltetési élet“ vállalásától? Egyrészt alaptermészetéből fakadóan, de azért is, mivel Jónás-Babits azzal is tisztában van, hogy a próféta küldetése ellenállásba ütközik, mert „a gonosz fittyet hány a jóra.“ Felsejlik ugyanakkor az Ister és a rossz közötti viszony helyes értékelésére vonatkozó — kezdetben homályos — felismerés is***, amely ugyancsak az isteni küldetést vállaló próféta szenvedésére, a jó és rossz között folyó küzdelemben való felörlődésére enged következtetni.

Tagadhatatlan ugyanakkor — a próféta erkölcsi feladatvállalása elől való menekülésével egyidőben — Jónás belső indítékának jelenléte is az isteni küldetés parancsának elfogadására, megélésére. Babits erkölcsi problematikájának már kezdeti időszakában erőteljesen jelentkezik a

* Babits Mihály (1883—1941) születésének századik évfordulójára.

** Sötér István megállapítása.

*** „Hiszen tudhattam! Kellott volna tudni! / Azért vágytam hajón Tarsisba futni... / Mert te vagy, aki fordít rosszat jóra, / Minden gonosznak elváltatója“.